

Osoba i Nexus

Pawłowi, Stasiowi i Marysi

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ FILOZOFII

Anna Kawalec

Osoba i Nexus

Alfreda Gella

antropologiczna teoria sztuki

Wydawnictwo KUL
Lublin 2016

Recenzent
dr hab. Jacek J. Pawlik SVD, prof. UWM

Opracowanie redakcyjne
Antoni Fetkowski

Opracowanie komputerowe
Ewa Karaś

Projekt okładki
Anna Kawalec

Na okładce
Rzeźba antropomorficzna. Highlands, Papua-Nowa Gwinea, 2000 p.n.e.-1000 n.e., tuf wulkaniczny.
Fot. G. Solecki, A. Piętak. Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie.
Dzięki uprzejmości Dyrekcji Muzeum

Henryk Siemiradzki, Starzec i młodzieniec. Studium, ok. 1876, olej/ płótno.
Fot. A. Kawalec. Ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.
Dzięki uprzejmości Dyrekcji Muzeum

Bambus (Uniwersytet w Surrey). Fot. A. Kawalec

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

ISBN 978-83-8061-163-4

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Spis treści

Wprowadzenie	13
Rozdział I	
Alfred Gell i antropologia	25
1. Antropologia – jedna czy wiele?	25
2. Alfred Gell w genealogii antropologii społecznej	36
2.1. Tradycyjność i nowatorstwo Alfreda Gella	37
2.2. Środowisko intelektualne	41
3. „Sztuka antropologii” i „duch komedii”	53
3.1. Teoria i praktyka/ogólność i szczegółowość	54
3.2. „Spirit of comedy”	58
4. Alfred Gell – kontestator i twórca	64
4.1. Bohater Arthura Conan Doyle’a	64
4.2. Paradoksy osoby i dzieła	67
Rozdział II	
Od antropologii społecznej do antropologii sztuki	71
1. Pod wpływem strukturalizmu	71
1.1. Performanse kazuarów. Alfreda Gella opis rytuału <i>ida</i>	75
1.1.1. Preliminaria rytuału <i>ida</i>	77
1.1.2. Postaci i ich działanie	78
1.1.3. Interpretacja rytuału <i>ida</i>	84
1.2. Strukturalizm, diagramy i ideologia	87
2. Przekroczenie Claude’a Lévi-Straussa	92
2.1. „Why dancers do what they do?” – Gella poszukiwanie „głębokich struktur” ruchu ludzkiego	92
2.2. Taniec i nietaniec. Sztuka jako deformacja rzeczywistości	95
2.3. Gella poprawianie interpretacji daru	108

6 Spis treści

3. Ku fenomenologii	112
3.1. Okultyzm – transcendencja bez transcendencji	113
3.2. Magia, zapach i marzenie	119
3.3. Kontemplacja, transcendencja, ascetyzm – narzędzia konstituowania <i>ego</i>	122
4. Zakres badań, metody i rozwiązania	126
4.1. „Aby rozwiać aurę tajemniczości wokół paradoksu czasu”	126
4.2. Antyrelatywizm antropologii i czas praktyczny	140
4.3. Bogowie podczas gry	147
4.4. Technologia jako magia	151

Rozdział III

Intuicje teoretyczne w dziedzinie antropologii sztuki	157
1. Danina dla Michela Foucault, Pierre’a Bourdieu i polinezyjski tatuaż	158
2. Studium produkcji estetycznej	164
3. Od tekstu ku przedmiotowi	167
4. Antropologia estetyki nie istnieje bez antropologii sztuki (<i>On Cooté’s „Marvels of Everyday Vision”</i>)	178
5. W sieci: Vogel’s Net	186
6. Antropologia czwartego wymiaru. Źródła nexusu	195

Rozdział IV

Nexus a antropologia sztuki	203
1. Źródła Gella antropologicznej teorii sztuki	203
1.1. Tradycje antropologii sztuki	203
1.2. Anthony Forge	214
2. <i>Art and Agency</i> . Nexus	219
2.1. Zastrzeżenia Nicka Thomasa	219
2.2. Dlaczego antropologia sztuki?	224
2.3. Dlaczego nie antropologia kulturowa?	227
2.4. Nie semiotyka ani socjologia sztuki	228
2.5. Osoby, rzeczy i historia antropologii	230
2.6. Specyfika dziedziny antropologicznej	231
2.7. Teoria Art Nexus	232
2.7.1. Uwagi metodologiczne	232
2.7.2. Struktura nexusu	235
2.7.3. Powstawanie indeksu. Sprawstwo	250
2.7.4. Efekt sprawstwa: urzeczenie (oczarowanie)	251
2.7.5. Dekoracyjność sztuki	254
2.8. Teorie eksternalistyczna i internalistyczna sprawstwa	259
2.8.1. Pomost między wewnętrznym a zewnętrznym	266

2.9. Koncepcja stylu	267
2.9.1. Cechy stylistyczne a cechy kulturowe	267
2.9.2. Poza językiem	270
2.9.3. „Oś spójności” i „zasada najmniejszej różnicy”	274

Rozdział V

Nawiązania i kontynuacje	277
1. Pytania antropologa	277
2. Stan badań	279
2.1. Poza estetyką	279
2.2. Koncepcja sprawstwa a historia sztuki	287
2.3. Różnorodność w jedności	292
2.4. Poza Gellem – w kręgu „zwrotu ku rzeczom”	301
3. Krytyka <i>Art and Agency</i>	307
3.1. Pośmiertny hołd: Maurice Bloch o Alfreda Gella <i>Art and Agency</i>	308
3.2. Przykłady nieporozumień	314
3.3. Poprawki wnioskowania: Robert Layton, <i>Art and Agency: A Reassessment</i>	326
3.4. Francuski styl krytyki	333

Rozdział VI

Koncepcja osoby w antropologii	339
1. Pojęcie osoby w antropologii społecznej	339
1.1. Marcel Mauss – źródła antropologicznego pojęcia osoby	341
1.2. Osoba według Maurice’a Leenhardta. Lektura Jamesa Clifforda	350
2. Indivduum–dividuum – wśród centralnych problemów współczesnej antropologii	361
2.1. Komparatystyka i źródła „dividuum”	361
2.2. Marilyn Strathern widzenie podzielności Melanezyjczyków	366
2.3. Marilyn Strathern widzenie podzielności Brytyjczyków	373
2.4. Korekta Vilaçi	381
3. Kim jest great man?	382
4. <i>Fractal person, partial person, permeable person</i>	385

Rozdział VII

Koncepcja osoby w teorii Alfreda Gella	397
1. Sprawstwo w teorii Alfreda Gella a „material turn”	397
1.1. Alfreda Gella koncepcja sprawstwa i performansu	401
1.2. Sprawstwo zewnętrzne i wewnętrzne	408
1.3. Sprawstwo wobec „zwrotu ku rzeczom”	411

8 Spis treści

2. Osoba i jej istotne właściwości	416
2.1. <i>On love</i>	417
2.2. Idealizm jest wciągającą zabawą umysłową – Gella krytyka idei Marilyn Strathern	420
2.3. „Distributed person”	427
2.4. Granice umysłu – granice przedmiotu	436
2.4.1. Biografia dzieła twórcy	438
2.4.2. Biografia dzieła społeczności	443
3. Kultura a osoba	446
Zakończenie	455
Person and Nexus. Alfred Gell’s Anthropological Theory of Art. Summary	459
Bibliografia	463
Bibliografia podmiotowa	463
Bibliografia przedmiotowa	466
Indeks nazwisk	497

Contents

Introduction	13
Chapter I	
Alfred Gell and anthropology	25
1. Anthropology – one or many?	25
2. Alfred Gell in the genealogy of social anthropology	36
2.1. Traditionality and novelty of Alfred Gell	37
2.2. Intellectual milieu	41
3. “Art of anthropology” and “spirit of comedy”	53
3.1. Theory and practice/generality and particularity	54
3.2. “Spirit of comedy”	58
4. Alfred Gell – contestator and creator	64
4.1. Arthur Conan Doyle’s Character	64
4.2. Paradoxes of a person and work	67
Chapter II	
From social anthropology to the anthropology of art	71
1. Under the influence of structuralism	71
1.1. Cassowaries’s performances. Alfred Gell’s description of the <i>ida</i> ritual	75
1.1.1. Preliminaries of the <i>ida</i> ritual	77
1.1.2. Characters and their actions	78
1.1.3. Interpretation of the <i>ida</i> ritual	84
1.2. Structuralism, diagrams and ideology	87
2. Transgressing Claude Lévi-Strauss	92
2.1. “Why dancers do what they do?” – Gell’s search for „deep structures” of human movement	92
2.2. Dance and non-dance. Art as deformation of reality	95
2.3. Gell’s improved interpretation of the gift	108

3. Towards phenomenology	112
3.1. Occult – transcendence without transcendence	113
3.2. Magic, smell and dream	119
3.3. Contemplation, transcendence, asceticism – tools for constituting the <i>ego</i>	122
4. Scope of research, methods and solutions	126
4.1. “To dispel the aura of mystery and paradox surrounding time”	126
4.2. Anti-relativism of anthropology and practical time	140
4.3. Playing gods	147
4.4. Technology as magic	151

Chapter III

Theoretical intuitions in anthropology of art	157
1. Tribute to Michel Foucault, Pierre Bourdieu and Polynesian tattoo	158
2. Study of aesthetic production	164
3. From the text to the object	167
4. Anthropology of aesthetics does not exist without anthropology of art (<i>On Cooté’s “Marvels of Everyday Vision”</i>)	178
5. In trap: Vogel’s Net	186
6. Anthropology of the fourth dimension. The origins of nexus	195

Chapter IV

Nexus and anthropology of art	203
1. Origins of Alfred Gell’s anthropological theory of art	203
1.1. Traditions in anthropology of art	203
1.2. Anthony Forge	214
2. <i>Art and Agency</i> . Nexus	219
2.1. Initial objections of Nick Thomas	219
2.2. Why anthropology of art?	224
2.3. Why not cultural anthropology?	227
2.4. Neither semiotics nor sociology of art	228
2.5. Persons, things and history of anthropology	230
2.6. Specifics of the domain of anthropology	231
2.7. The theory of Art Nexus	232
2.7.1. Methodological remarks	232
2.7.2. The structure of nexus	235
2.7.3. The emergence of index. Agency	250
2.7.4. Effect of agency: captivation (enchantment)	251
2.7.5. Decorativeness of art	254
2.8. Externalist and internalist theories of agency	259
2.8.1. The bridge between the internal and the external	266

2.9. The concept of style	267
2.9.1. Stylistic and cultural features	267
2.9.2. Beyond language	270
2.9.3. “Axis of coherence” and “the principle of least difference”	274

Chapter V

Legacy and continuation	277
1. The open questions of the anthropologist	277
2. State of research	279
2.1. Beyond aesthetics	279
2.2. The concept of agency and history of art	287
2.3. Diversity in unity	292
3. Beyond Gell – “material turn”	301
4. Criticisms of <i>Art and Agency</i>	307
4.1. Posthumous tribute: Maurice Bloch on Alfred Gell’s <i>Art and Agency</i>	308
4.2. Examples of misunderstandings	314
4.3. Amendments to inferences: Robert Layton, <i>Art and Agency: A Reassessment</i>	326
4.4. Criticism – the French style	333

Chapter VI

The concept of person in anthropology	339
1. The concept of person in social anthropology	339
1.1. Marcel Mauss – origins of the anthropological concept of person	341
1.2. Person according to Maurice Leenhardt. Reading James Clifford	350
2. Individuum – dividiuum – amidst the central problems of contemporary anthropology	361
2.1. Comparative studies and origins of “dividiuum”	361
2.2. Marilyn Strathern’s conceptualization of dividuality of the Melanesians	366
2.3. Marilyn Strathern’s conceptualization of dividuality of the British	373
2.4. Vilaça’s amendment	381
3. Who is the Great Man?	382
4. <i>Fractal person, partial person, permeable person</i>	385

Chapter VII

The concept of person in Alfred Gell’s anthropology	397
1. Agency in Alfred Gell’s theory and “material turn”	397
1.1. Alfred Gell’ conception of agency and performance	401
1.2. External and internal agency	408
1.3. Agency and “material turn”	411

12 Contents

2. Person and its essential properties	416
2.1. <i>On love</i>	417
2.2. Idealism is an engaging intellectual amusement – Alfred Gell’s criticism of Marilyn Strathern’s ideas	420
2.3. „Distributed person”	427
2.4. The limits of mind – the limits of object	436
2.4.1. Biography of the creator’s work	438
2.4.2. Biography of the community work	443
3. Culture and person	446
Conclusion	455
Person and Nexus. Alfred Gell’s Anthropological Theory of Art. Summary	459
Bibliography	463
Bibliography of Alfred Gell’s publications	463
References	466
Index of names	497

Wprowadzenie

Tematem książki *Osoba i Nexus. Alfreda Gella antropologiczna teoria sztuki* jest teoretyczna perspektywa dotycząca człowieka w relacjach do innych: osób, zwierząt, przedmiotów, przede wszystkim tych rzeczy, które w świecie zachodnim nazywane są dziełami sztuki. Nie jest to jednak praca należąca wprost do dziedzin teorioartystycznej czy estetycznej. *Osoba i Nexus* prezentuje teorię antropologiczną, a ze względu na jej polemiczność i nowatorstwo – zawiera propozycję wyjaśnienia omawianej pozycji badawczej w kontekście antropologicznej koncepcji osoby.

W książce przedstawione jest stanowisko w dziedzinie antropologii społecznej i antropologii sztuki reprezentowane przez brytyjskiego badacza Alfreda Gella. Oryginalność jego poglądów osadzona jest w paradoksalnym, zdawałoby się, charakterze celów i postaw badawczych: konsekwentnym tradycjonalizmie, a zarazem radykalnej innowacyjności, uwidocznionej zwłaszcza w jego teorii sztuki, żywo dyskutowanej na łamach profesjonalnych publikacji światowych. Pomimo blisko dwudziestu lat od śmierci Gella (zm. 1997) i pośmiertnego wydania jego najbardziej spornej pracy *Art and Agency: An Anthropological Theory of Art* (1998 – [43]) dyskusje nad dziełem Gella stają się coraz głębsze i oddziałują na różne dziedziny badań, co uwidocznia rosnąca liczba cytowań.

W Polsce dokonania badawcze Alfreda Gella są mało znane: żaden tekst nie został dotychczas przetłumaczony na język polski, nazwisko brytyjskiego antropologa pojawia się jedynie w kontekście „zwrotu ku rzeczom”. Bez znajomości całego dzieła Alfreda Gella nie jest możliwe ujęcie jego antropologicznej koncepcji sztuki. Nadto bez jego założeń antropologicznych, stosowanych metod, a także bez kontekstu filozoficznego ujęcie centralnej tezy Gella na temat społeczeństwa i człowieka nie jest możliwe. Dlatego też książka zawiera chronologiczną prezentację kluczowego dorobku antropologa, jako uwidaczniającą proces ewolucji antropologicznej koncepcji sztuki.

Światowe dyskusje nad dziełem Gella dotyczą jednak nie tylko innowacyjności jego teorii, lecz także tradycjonalizmu i wierności pierwotnym założeniom

antropologii społecznej. Taka postawa – przyjmowana przez Gella z pełną odpowiedzialnością – stoi w opozycji do obecnych tendencji w brytyjskiej antropologii społecznej, która integruje się lub nawet utożsamia z antropologicznym nurtem kulturowym. Gella stanowisko jest oryginalne i niezmiennie lojalne wobec założeń antropologii społecznej jako dziedziny nauk społecznych. Na tle współczesnych teorii antropologicznych postawa ta zyskuje charakterystyczny rys: podważa ich idealistyczny charakter, świadomie akcentując realną wartość relacji międzyludzkich tak w ujęciu społecznym, jak i indywidualnym.

Gell we wczesnym okresie doświadczeń badawczych zetknął się z pracami Alfreda Schütza, Maurice'a Merleau-Ponty'ego, a przez nich z dziełem Edmunda Husserla. Choć czerpanie z dorobku fenomenologów wydaje się podejściem nieantropologicznym – Gell dostrzegł w analizach fenomenologicznych brakujące ogniwo antropologii społecznej, mającej ambicje odpowiadać na pytania nie o naturę kultury, lecz o charakter społecznych relacji. Gellowi konsekwencja ta pozwoliła na trzeźwe podejście do zjawisk społecznych, wytworów społecznych, działań ludzkich. Pozwoliła zachować realistyczną pozycję badawczą, ujawniającą oryginalne aspekty rzeczywistości społecznej i materialnej.

Najbardziej jednak bulwersujące dziś jest stanowisko Gella na płaszczyźnie teorii sztuki – skrajnie konsekwentna antyestetyczność. Konsekwencja ta jest wynikiem przyjęcia pierwotnych założeń antropologii brytyjskiej jako nauki społecznej. Według Gella antropologia ma badać te relacje społeczne, które dzieją się zawsze i w każdym zakątku świata. Relacje te odnoszą się do uniwersalnych idei na temat społeczeństw i człowieka. Po wielu badaniach terenowych i teoretycznych Gell sformułuje tę ideę jako tezę o posiadaniu przez osoby potencjalności kognitywnych. Potencjalności te według Gella stanowią podstawową tkankę osoby (naturę?), wyróżniają ją w procesach filogenetycznym i ontogenetycznym, stanowią o jej specyfice w świecie. Dotyczy to wszystkich ludzi – każdej osoby – niezależnie od szerokości geograficznej, epoki czy kontekstów kulturowych. Antropologia korzysta więc z metod etnografii, lecz powinna też według Gella odpowiadać na bardziej uniwersalne i ambitne – właśnie antropologiczne – pytania.

Powyższe założenie metodologiczne antropologii ma silne reminiscencje w Alfreda Gella teorii sztuki. Gell za przedmiot badań przyjmuje relacje społeczne, w ramach których wikłają się różnego rodzaju przedmioty materialne, zwłaszcza artefakty, które wprost lub pośrednio nakierowują osobę na osobę. Relacje takie istnieją zawsze i wszędzie – i to one warunkują wszelkie zjawiska i procesy kulturowe oraz przyczyniają się do ich ukonstytuowania. Tradycyjne antropologie sztuki przyjmowały za przedmiot właśnie przedmioty tzw. kultury materialnej – Gell idzie ścieżką tradycji. Pokazuje tym samym, że jego teoria dotyczy tego samego przedmiotu antropologii, którym zajmowali się fundatorzy antropologii społecz-

nej. Gell jednak sięga głębiej – ku wymiarowi natury ludzkiej. Jego teoria, choć posługuje się Gell w większości przykładami kultury materialnej, dotyczy przede wszystkim sprawczej mocy osoby w relacji do drugich. Gell akcentuje ponaduropejski charakter antropologii, kontestuje terminologię budowaną w ramach prestiżowo traktowanej w obszarze wpływów zachodnich estetyki i pojęć związanych ze sztuką, uważając, że kult religijny zostaje zastąpiony „kultem sztuki” (zwłaszcza pod wpływem pooświeceniowego procesu laicyzacji).

Antropologia ma charakter ponadterytorialny i ponadczasowy, antropologia sztuki – jako dziedzina antropologii społecznej – ma więc podobny charakter: musi wyrzec się zachodniocentryzmu, jeśli chce odpowiadać na pytania antropologii społecznej. Nie znaczy to jednak według Gella, że ma odrzucić przedmioty wytwarzane w obszarze zachodnim lub nie interesować się artefaktami innych obszarów. Przeciwnie, ma traktować je na równi z artefaktami najmniejszych i najmniej wpływowych plemion, gdyż jedne i drugie są społecznościami osób, które charakteryzują się potencjałem kognitywnym i wchodzą w relacje społeczne podobnie jak osoby w obszarach wpływów świata zachodniego.

I jeszcze jedna innowacyjność Gella teorii w stosunku do antropologicznych teorii sztuki. Antropolog kontestuje dotychczasowy jej przedmiot, twierdząc, że antropologia sztuki nie ma być jedynie archeologią sztuki. Przedmiotem właściwej antropologii są więc tak samo przedmioty odkrywane przez archeologów, artefakty z przeszłości, jak i te, które wytwarzane są na naszych oczach – współczesne, te materialne, ale także jako działania społeczne. Ten wymiar Gella teorii początkowo był nie do końca zrozumiany. Antropologowie eksploatowali przedmioty kultury materialnej dostarczane im przez etnografów oraz przez archeologów. Gella teza jest jasna: antropologia ma badać relacje społeczne, jakie rodzą się wszędzie i zawsze; nie ma powodu, dla którego antropologia miałaby pomijać przedmioty wytwarzane współcześnie na terenach świata Zachodu. Już na początku lat 80. XX wieku Gell analizował sztukę Marcela Duchampa w kontekście opracowywanej antropologii czasu, formułując koncepcję dzieła jako sieci powiązań między poszczególnymi wytworami człowieka, w kontekście jego biografii i w odniesieniu do perspektywy odbiorcy.

Paradoksalny może wydać się interdyscyplinarny charakter prac Gella. Z jednej strony Gell wszystkie wysiłki kieruje ku zachowaniu czystości dziedziny antropologicznej, z drugiej natomiast wykorzystuje zaskakująco wiele dziedzin wiedzy do motywowania ogólnych, często oryginalnych tez. Dla Gella nie jest jednak problemem korzystanie z metod i dokonań innych dyscyplin, przeciwnie – antropologia ma silniejsze podstawy, gdy wspiera się na wiedzy naukowej wypracowanej w ramach różnych dziedzin badawczych. Wyniki tych dziedzin dają rzetelną i szeroką podstawę badań antropologicznych – wiedzy o relacjach międzyludzkich i o pośrednictwie materialnym.

Ważniejszy dla Gella od interdyscyplinarnych wpływów antropologii jest problem integracji doświadczenia praktycznego z abstrakcyjnym wymiarem teorii. Problem ten od wielu dziesiątków lat stanowił przedmiot namysłu antropologów (Moore, Sanders red. 2006) i kulturoznawców (Pickering red. 2008; Bernard, Gravlee red. 2015²), a dziś żywo interesuje się nim dyscyplina zwana Performance Philosophy (inicjowane przez Laurę Cull systematyczne konferencje na temat relacji praktyka–teoria w studiach filozoficznych i performatywnych oraz sztukach performatywnych) (Kawalec 2014, s. 321-331).

Dla Gella integracja wiedzy praktycznej i teorii początkowo stanowiła problem, którego próbę rozwiązania dla antropologii zaproponował w *Anthropology of Time* [25], a urzeczywistniał w każdym kolejnym artykule i książce. Student Gella Eric Hirsch krótko to podsumował: Marilyn Strathern zawęży obszar badań do określonej społeczności, bada jej praktyki i interpretuje, unikając uogólnień uniwersalizujących, podczas gdy Gell oprócz materiału etnograficznego formułuje teorie mające wymiar prawd ogólnoludzkich (Hirsch 2014b, s. 39-64)¹.

Interdyscyplinarny charakter analiz Gella jest szczególnie oryginalny w perspektywie korzystania z dokonań fenomenologii, łączenia Edmunda Husserla metody i teorii. Twórca tego nurtu filozoficznego dostarczył Gellowi podstaw do rozwiązania problemów czasu, relacji praktyka–teoria, powiązań tego, co zewnętrzne wobec człowieka, z tym, co wewnętrzne, a finalnie – także problemu oryginalności antropologii sztuki. Gell korzystał także z innych metod i tez filozoficznych, m.in. Henriego Bergsona, Immanuela Kanta czy Williama Jamesa.

Ambicje Gella do sformułowania uniwersalnej teorii antropologicznej opierały się na strukturalistycznym przekonaniu, że człowiek był i jest taki sam w każdym zakątku Ziemi. Poszedł jednak znacznie dalej, twierdząc, że osoba rozwija relacje interpersonalne poprzez intencyjne zaangażowanie artefaktów, elementów natury – sprawcze oddziaływanie w świecie społecznym i świecie materialnym. Według Gella jednorodność społeczna kumuluje się w potencjalności kognitywnej rodzaju ludzkiego, nie jest więc zdeterminowana kategoriami kulturowymi, lecz przeciwnie – to wymiar kultury nabudowuje się na realnym fundamencie relacji społecznych, których istotę stanowi ludzka intencjonalność i sprawczość. Wyjątkowe wycucie różnic między założeniami realistycznymi a idealistycznymi pozwoliło Gellowi na sformułowanie krytyki Émile’a Durkheima teorii społecznej (w *Anthropology of Time* [25] oraz *Time and Social Anthropology* [42]) oraz późniejszych koncepcji bazujących na niej. Pozwoliło też na dystans wobec coraz bardziej popularnych teorii kulturowych w antropologii, włącznie ze stanowi-

¹ Jeśli nie zaznaczono inaczej, cytaty i omówienia pochodzące z prac obcojęzycznych tłumaczyła autorka.

skiem reprezentowanym już w latach 90. XX wieku przez autorytet antropologiczny – profesor Cambridge Marilyn Strathern (por. Gell, *Strathernograms, or, the Semiotics of Mixed Metaphors* [47]).

Gella teoria jest uniwersalna jednak także dlatego, że łączy to, co tworzy świat zachodni, z tym, co jest pozazachodnie, co nie uległo jeszcze zupełnie wpływom myślenia i obyczajów zachodnich, oraz to, co należy do wielkich światowych cywilizacji (jak Chiny czy Japonia), z tym, co określane jest jako pierwotne czy „prymitywne” (Gell świadomie akceptował drugie określenie). Autor *Art and Agency* nie wartościuje społeczności ani kultur, poszukuje raczej wspólnych korzeni tych społeczności po to, by zrozumieć człowieka. W tym sensie Gell jest filozoficzny². Zadaje m.in. pytania: Dlaczego społeczność Umeda tańczy? Co mówi nam ten fakt o tej społeczności? Odnajduje esencję: to, co łączy ludzi zawsze i wszędzie.

Gella koncepcja jest unikatowa również w perspektywie coraz bardziej wpływowych obszarów studiów performatywnych. Choć jego badania zbiegają się czasowo z popularyzacją tego nurtu praktyczno-teoretycznego, z dokonaniem Victora Turnera czy Richarda Schechnera, narodziły się z innych zainteresowań i rozwijały w sposób zupełnie autonomiczny. Gell akcentuje procesualny i interaktywny charakter działania ludzkiego i wymiar ten wykorzysta w formule koncepcji sztuki. Nie będzie to jednak model oparty na teoriach ściśle socjologicznych³. Gell zaangażuje bowiem teorie psychologiczne w kontekście wpływów fenomenologicznych.

Autonomiczność tego podejścia znamionuje też (antystrukturalistyczny) w niektórych aspektach pozasemiotyczny aspekt badania relacji społecznych (zwłaszcza pozajęzykowy oraz podważenie arbitralności relacji między znakiem a desygnatem), a co najważniejsze – koncepcja sprawczego charakteru każdego działania społecznego i jednostkowego. W tej perspektywie Gella sprawcza koncepcja działania jest bliższa socjologicznym tezom Margaret Archer, a też fenomenologicznym założeniom na przykład Karola Wojtyły niż studiom performatywnym⁴.

² Nie tylko w znaczeniu, jakie wyznacza antropologii jako każdej wiedzy humanistycznej Wojciech J. Burszta (2004, s. 13-16), czyli w sensie tradycji empirycystycznej w filozofii, lecz także w kontekście starożytnego (zwłaszcza Arystotelesowego, *Analitiki wtóre* 339-369) pytania o przyczynę (gr. *dia ti*).

³ Notowanych przez Piotra Sztompkę (2010, s. 83-85), czyli od koncepcji Georga Simmela („diady”), poprzez teorie George’a H. Meada („działanie łączne”, *joint action*), Ervinga Goffmana („zgromadzenie”, *gathering*), aż do „sieci interakcyjnych” (*interaction network*) popularyzowanych przez Bruno Latoura.

⁴ Performatywność interpretowana głównie w kontekście poststrukturalistycznym jako powtarzalność scenariusza, tu zwłaszcza popularne tezy: Richarda Schechnera, Jona McKenzie’go, w pewnym sensie definicja Tomasza Kubikowskiego w *Regule Nibelunga (Teatr w świetle nowych badań światowości)*, Akademia Teatralna im. Aleksandra Zelwerowicza, Warszawa 2004) oraz Mehmeta Şiraya definicja „performativity” w *Performance and Performativity* (Peter Lang, Frankfurt a.M. 2009).

Kategoria sprawstwa⁵ jest centralna w badaniach nad działaniem, także tym działaniem człowieka, które dotyczy wytwórstwa rzeczy, ale także nad aktywnością formowania osoby. Tak rozumiane działanie jest performatywne w aspekcie bliskim zwłaszcza pewnym nurtom uprawiania badań teatrologicznych/performatywnych czy też na płaszczyźnie praxis tym działaniom teatralnym, w których akcentuje się „performowanie” osoby twórcy (roboczo można by nazwać ten nurt personalną czy podmiotową performatyką, w odróżnieniu od podejścia reprezentowanego na przykład przez Jona McKenziego). Nurt ten reprezentowany jest przez wiele środowisk artystycznych (na czele z artystami performing arts), bez wątplenia także za ich współczesnego patrona można uznać Jerzego Grotowskiego. Nakierowanie na kategorię sprawstwa pozwoliło Gellowi badać przede wszystkim te płaszczyzny osoby, które uruchamiają aktywność społeczną, bezpośrednią oraz za pośrednictwem rzeczy. Pytania, które stawia Gell przy okazji analiz kolejnych problemów antropologicznych, mają jednak charakter bliski filozoficznemu: dotyczą przyczyn, tych zwłaszcza, które określają naturę osoby, społeczności, i ich różnic w różnorodnym świecie istnień.

Książka ma być prezentacją stanowiska w antropologicznej teorii sztuki, które sformułowane zostało przez Alfreda Gella. Teoria sztuki brytyjskiego badacza nie byłaby jednak zrozumiała bez nakreślenia jej źródeł, warunków kształtowania się, a także konsekwencji w ramach jednego z najważniejszych problemów antropologii społecznej, kulturowej oraz filozoficznej: problemu natury osoby. Książka zawiera opracowanie sporej części dorobku brytyjskiego antropologa, które zdecydowano się umieścić przede wszystkim, aby ukazać ewolucję Gella koncepcji oraz ze względu na liczne nieporozumienia związane z interpretacją jego prac, o czym świadczą przywołane w książce światowe recenzje *Art and Agency* [43]. Jeszcze innym motywem jest niska znajomość w Polsce dokonań Gella, zasadniczo ograniczająca się do idei zawartej w artykule z 1992 roku *The Technology of Enchantment and the Enchantment of Technology* ([26], s. 40-66).

Pierwszy rozdział książki dotyczy osoby Alfreda Gella, konwencjonalności oraz oryginalności jego dzieła w kontekście dziedziny antropologicznej, w drugim rozdziale przedstawiono antropologiczny dorobek badacza, ujawniający dodatkowo jego drogę dochodzenia do koncepcji sztuki. Rozdział trzeci wprowadza zagadnienia związane ze stanowiskiem Gella w odniesieniu do problemów estetyki oraz dzieła sztuki w perspektywie zachodniej, kolejne dwa rozdziały poświęcone

⁵ „Agency” – tłumaczenie za Adamem Mrozowickim pojęcia stosowanego przez Margaret Archer. Zob. Irena Szlachcicowa, Olga Nowaczyk, Adam Mrozowicki, *Sprawstwo a dylematy współczesnych nauk społecznych. Wprowadzenie*, w: Mrozowicki, Nowaczyk, Szlachcicowa red. 2013, s. 7-15; Adam Mrozowicki, *Człowieczeństwo: struktura i sprawstwo w teorii socjologicznej Margaret S. Archer*, w: Archer 2013a, s. VII-XL.

są najbardziej dyskutowanej dziś monografii *Art and Agency* – Gella kompendium teorii sztuki. Omówiona zostanie także krytyka monografii Brytyjczyka oraz nawiązania do jego teorii i jej kontynuacje. Dwa ostatnie rozdziały książki dotyczą centralnego według Gella problemu antropologii: natury ludzkiej. Jak zauważyłam jednak w trakcie studiów nad historią antropologii, zagadnienie to ujmowane jest dziś jako problem osoby⁶; postaram się więc ukazać go w kontekstach klasycznych, a przede wszystkich najnowszych propozycji antropologicznych oraz w kontekście Gella koncepcji. Struktura książki *Osoba i Nexus* zaplanowana jest więc w taki sposób, by przedstawić Alfreda Gella główne idee antropologii i sztuki jako całościową, pełną propozycję – alternatywną do istniejących koncepcji sztuki i antropologii – której kluczowymi pojęciami są osoba i nexus.

Omówienie Gella koncepcji oraz próba jej wyjaśnienia wymaga zastosowania wielu metod badawczych. Sam Brytyjczyk nie stronił, jak wspomniałam, od poszukiwań interdyscyplinarnych. Według najważniejszych opracowań metodologicznych antropologii społecznej i kulturowej preferuje się dziś „stały metodologiczny eklektyzm”⁷. Gell stosował metody indukcyjne, mające źródło w jego własnych badaniach etnograficznych, w badaniach innych antropologów i badaczy zupełnie odmiennych dyscyplin, oraz metody dedukcyjne, zwłaszcza klasyczne analizy treści tekstów, stosowane jako kontekst weryfikacyjny stawianych przez Gella hipotez badawczych.

Ostatnia monografia Gella szczególnie bogata jest w elementy paralingwistyczne, takie jak skróty czy powtórzenia oraz przerwy toku myślowego, charakterystyczne dla badaczy posługujących się określonymi schematami myślowymi – po to jednak, by móc pojąć całą złożoność rzeczywistości⁸. Zastosowania te jednak w *Art and Agency* spowodowały niezrozumienie dzieła Gella przez nieprzygotowanych i niezaznajomionych z dorobkiem antropologa odbiorców. W prezentowanej książce staram się uzupełnić wymienione braki przez odczytanie zabiegów w kontekstach innych dzieł Gella oraz w kontekstach właściwych dla podnoszonego problemu.

Metody stosowane przez Gella są też badaniami z zakresu metodologii antropologii wizualnej. W opracowaniu Michaela Pickeringa proponowane są one w trzech kluczach: jako studia wizualnych elementów (kultury), jako użycie środków wizualnych oraz obrazów do tworzenia wiedzy etnograficznej oraz jako wytwarzanie wizualnych reprezentacji badań (Pickering red. 2008, s. 130). Gell po-

⁶ Potwierdził moje spostrzeżenie prof. Eric Hirsch, od kilku lat prowadzący w Brunel University wykład z antropologicznej teorii osoby.

⁷ Za Russellem H. Bernardem oraz C.C. Gravlee: „the continued move toward sophisticated methodological eclecticism is permanent” (Bernard, Gravlee 2015², s. 9).

⁸ Por. Wutich, Ryan, Bernard 2015², s. 539.

sługuje się wszystkimi z powyższych, choć z pewnością najcenniejsze jest dla niego tworzenie własnych wizualnych reprezentacji prowadzonych badań, co podkreśla we wstępie do *Art of Anthropology* [45].

Oprócz metod stosowanych przez Gella użyto w książce *Osoba i Nexus* sposobów badawczych ściśle podporządkowanych jej celowi: interpretacji Alfreda Gella koncepcji antropologii oraz antropologicznej teorii sztuki w antropologicznym kontekście pojęcia osoby. Oprócz szerokiego zastosowania klasycznej analizy tekstów Alfreda Gella oraz innych antropologów czy badaczy różnych dyscyplin naukowych użyto elementów metody historycznej, metody analizy biograficznej, którą można by w kontekście teorii Gella podzielić na analizę biografii osoby oraz analizę biografii (cyklu) życia określonej społeczności, elementów eksplikacji ważnych terminów (zwłaszcza antropologii, antropologii sztuki, *agency* i innych centralnych dla struktury nexusu) oraz elementów analizy pojęciowej (na czele z antropologicznym znaczeniem pojęcia osoby).

Uwagi redakcyjne i translatorskie

Stosowana w książce terminologia, wyjaśniana sukcesywnie w miarę rozwoju idei brytyjskiego antropologa, stanowi niemałe wyzwanie. Wiąże się ono głównie z uchwyceniem intencji Gella. Problem ten obejmuje zwłaszcza terminy stosowane w jego kompendium teorii sztuki *Art and Agency*, m.in. „nexus”, „index”, „agency”, „agent”, „patient”, „captivation”, „enchantment”⁹. Staram się wszystkie powyższe terminy objaśniać najściślej według zamierzeń Brytyjczyka, a w razie wątpliwości konsultować ich znaczenie ze studentem Gella – profesorem Ericem Hirschem. W translacji na język polski łaciński termin „nexus” traktować będę jako częściowo przyswojone zapożyczenie, dlatego też zapisywać będę według wzorca łacińskiego (takiego samego jak angielska forma wyrazowa), odmieniać będę jednak według modelu polskiego. „Wit” natomiast, stosowane w książce głównie w odniesieniu do osobowości Gella, Hirsch tłumaczy jako „Wit is about humour but it is a very subtle and intelligent way of inducing humour. It is not so much about telling a joke but of making a comment that is very clever but at the same time very amusing”¹⁰. Takie też znaczenie będzie konsekwentnie przywoływane.

⁹ „Enchantment” Eric Hirsch w kontekście idei Gella objaśnia następująco: „Gell is using enchantment to capture the sense of what it is like to be under a spell or influenced by magic; it is as if one has been captivated or enchanted by something”.

¹⁰ Informacja zdobyta w prywatnej rozmowie autorki z prof. Hirschem.

Tłumaczenie pojęcia „agency” oparłam na rezultacie doświadczeń badawczych redaktorów opracowania *Sprawstwo. Teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych* (Mrozowicki, Nowaczyk, Szlachcicowa red. 2013). W książce więc angielskie „agency” tłumaczę jako „sprawstwo”, nie zaś jako „sprawczość”¹¹, mimo że pierwotnie właśnie jako „sprawczość” tłumaczyłam to pojęcie. Jak się wydaje, pojęcie sprawczości w języku polskim konotuje przede wszystkim elementy jakościowe podmiotu działającego (np. „ktoś jest sprawczy”), w Gella teorii natomiast – choć była pod silnym wpływem ujęcia fenomenologicznego – „agency” jest pojęciem określającym nie tyle cechę, ile raczej wyabstrahowane pojęcie. Oczywiście, w innych formach gramatycznych pojęcie to może oznaczać również jakości przedmiotu.

W analizie koncepcji osoby centralną pozycję zajmują angielskie znaczenia terminów „person” oraz „personhood”. Pierwszy z nich omawiam dość szczegółowo. Teraz tylko zaakcentuję, iż pojęcie to nie pokrywa się ze znaczeniem funkcjonującym w filozofii czy teologii, mylnie więc byłoby odczytywanie „person” dokładnie w sensie Boecjuszowym. Drugi natomiast termin w języku polskim nie posiada odpowiednika. Zazwyczaj „personhood” tłumaczy się jako „osobowość”, „własność osobowa” czy „istnienie osobowe”, ewentualnie „warunki bycia osobą”. „Osobowość” jednak w języku polskim posiada głównie konotacje prawne bądź psychologiczne, ostatnie dwa wyrażenia przywołują kontekst filozoficzny. Żadne jednak z owych odczytań nie jest adekwatne do znaczenia pojęcia „personhood”, można je interpretować natomiast we wszystkich tych znaczeniach jednocześnie. Dodatkowo w kontekście antropologicznym znaczenie „personhood” odpowiada raczej abstrakcyjnemu pojęciu osoby, odnoszącemu się nie do jednostki, lecz do osób jako gatunku w socjologicznym lub też etnograficznym sensie. „Personhood” można by przetłumaczyć jako neologizm: „osobaństwo” lub „osobeństwo”, paralelnie do człowieczeństwa (człowiek: k/cz + formant „eństwo”). Ze względu jednak na trudności z przyswajaniem neologizmów oraz cel książki, którym nie jest zatrzymywanie uwagi czytelnika na dziwnym brzmieniu tego słowa, a także ze względu na wiele różnych kontekstów, w których termin ten się pojawia – w książce zazwyczaj nie będzie on tłumaczony. Precyzyjne określenia dla „person” oraz „personhood”, jakie padają zwłaszcza w rozdziale szóstym oraz siódmym (*dividual, fractal person, partial person, permeable person*), wyjaśniane są w trakcie rozwoju analiz.

Pojęcie „distributed” w kontekście znaczenia pojęcia osoby bądź umysłu (*mind*) tłumaczyć będę jako „rozdzielana” raczej niż „rozdzielona”, mając świadomość, że forma dokonana tego wyrazu w języku polskim oznacza całkowite

¹¹ Termin stosowany m.in. przez Bogdana Wojciszke w pracy o charakterze psychologicznym *Sprawczość i wspólnotowość. Podstawowe wymiary spostrzegania społecznego*, GWP, Gdańsk 2010.

dokonanie tej czynności. Pomimo Gella przywołań fragmentu dramatu poetyckiego Henryka Ibsena *Peer Gynt* obrazującego bohatera jako rozdzielaną cebulę, antropolog traktuje to pojęcie raczej w funkcji instrumentalnej niż ontologicznej, użytecznej dla etnograficznego rozumienia osoby w kontekście genealogicznym czy plemiennym.

Jeszcze inną grupę pojęć i nazw stanowiących pewną trudność translatorską tworzą określenia ściśle etnograficzne. Pomimo polskich opracowań z dziedziny etnografii Oceanii oraz innych rejonów świata¹² nie wszystkie nazwy udało mi się trafnie przetłumaczyć, jak choćby słynny „nail fetish”, tłumaczony popularnie jako „fetysz gwoździowy”. W tych przypadkach bądź stosowałam omówienia znaczeniowe plemiennych nazw, bądź też posługiwałam się formą z opracowań angielskich, mając nadzieję, że z czasem nazwy te zostaną trafnie przetłumaczone na język polski. Własne tłumaczenia konsultowałam między innymi z etnologiem afrykanistą dr. hab. Jackiem Janem Pawlikiem SVD, prof. UWM, oraz antropologiem i wieloletnim misjonarzem w Papui-Nowej Gwinei dr. Stanisławem Wargackim SVD, a także z kulturoznawcą dr. hab. Ewą Głazewską. Za pomoc tę składam gorące podziękowanie. Ufam, że terminy stosowane w książce będą czytelne nie tylko dla znawców, lecz także dla niewprawnego etnograficznie odbiorcy.

* * *

Do podjęcia problematyki antropologii sztuki w ujęciu Alfreda Gella skłoniły mnie przede wszystkim zainteresowania koncepcją człowieka i jego sprawstwem. Pierwotnie zajmujące mnie zagadnienia teatru, czy szerzej: sztuk performatywnych, i formułowane w ich ramach koncepcje osoby i sztuki oraz estetyki zawiodły mnie w obszary kluczowe, a jednak pomijane – trudne, bo przede wszystkim interdyscyplinarne. Przedmiotem z pogranicza okazała się kategoria „sprawstwa”. Oryginalne jej ujęcie przez Alfreda Gella jasno i wymownie świadczy o użyteczności tej kategorii w badaniu centralnych problemów nie tylko socjologicznych, ekonomicznych, filozoficznych, ale także artystycznych czy estetycznych. „Sprawstwo” dla Gella jest jednak proveniencji przede wszystkim antropologicznej, z elementami socjologicznymi oraz filozoficznymi.

Praca ta zapewne nie powstałaby w takiej formie, gdyby nie możliwość dwukrotnego korzystania z pobytu w Londynie podczas staży badawczych. Podczas pierwszego zebrałam materiały źródłowe dotyczące dorobku Alfreda Gella oraz brytyjskiej antropologii, przede wszystkim z zasobów biblioteki London School

¹² Nieocenione są w tym względzie wydania „Ludów i Kultur Australii i Oceanii” realizowane przez Uniwersytet Wrocławski jako swoisty hołd dla prof. Aleksandra Lecha Godlewskiego i jego tradycji badawczej.

of Economics and Political Science, której Gell był wykładowcą. Staż odbyłam dzięki wsparciu finansowemu Londyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Kolejny pobyt w Londynie (w 2015 roku) zawdzięczam wsparciu finansowemu, jakie zapewnił mi realizowany w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II projekt „Najlepsze praktyki» w strategicznej transformacji KUL”. Staż ten odbywałam pod opieką Profesora Erica Hirscha z Brunel University w Londynie, a dzięki życzliwości władz tej placówki mogłam zapoznać się ze specyfiką tego uniwersytetu (pomocny był zwłaszcza Stuart Sanford) oraz miałam dostęp do bogatych zasobów bibliotecznych uniwersytetu.

Profesor Eric Hirsch był studentem i doktorantem Alfreda Gella w LSE (London School of Economics and Political Science), jest autorem i redaktorem wielu ważnych prac w dziedzinie antropologii społeczno-kulturowej, również wydanej pośmiertnie, ale przygotowanej jeszcze za życia Gella *Art of Anthropology* [44], a także wykładowcą w Brunel University zagadnień związanych z antropologicznym pojęciem osoby. Nade wszystko jednak Profesor Hirsch jest człowiekiem o ogromnej życzliwości i otwartości – wprowadził mnie w zakamarki antropologii i wyprostował jej książkowe meandry. Dzięki życzliwości Erica Hirscha miałam możliwość kontaktu z wdową po Alfredzie Gellu – Simeran Gell, która pomogła mi zrozumieć niektóre motywy postawy naukowej Gella i dostarczyła cennych informacji na temat drogi twórczej antropologa. Dziękuję jej serdecznie za cierpliwe i życzliwe odpowiedzi. Szczególnie zaś dziękuję Simeran Gell za wyrażenie zgody na publikację niektórych zdjęć oraz rysunków Alfreda Gella, które wyjątkowo charakteryzują osobę antropologa, jego metody badawcze oraz istotną dla niego ideę komunikacji wizualnej.

Eric Hirsch umożliwił mi kontakt ze współpracownikami Gella, m.in. prof. Michaeliem Scottem i prof. Charlesem Staffordem (LSE). Profesorowi Ericowi Hirschowi składam gorące podziękowanie za wszystkie podjęte inicjatywy prowadzące do możliwie pełnego poznania dorobku i osoby Alfreda Gella oraz za wiele godzin poświęconych na dyskusje o antropologicznych problemach, za nieprzerwaną korespondencję i postawę otwartości.

Pragnę też podziękować Yaninie Hinrichsen, menadżerowi Wydziału Antropologii LSE, za umożliwienie zapoznania się z atmosferą Wydziału, w którym pracował Gell, za przydatne informacje oraz za pozwolenie publikacji zdjęć, które wykonałam podczas spotkania na Wydziale Antropologii. Dziękuję również pracownikom Royal Anthropological Institute w Londynie za udostępnienie mi opracowanego przez Alfreda Gella filmu dokumentalnego *Red Bowmen* [50] oraz za pozwolenie na wykorzystanie fotograficznego materiału wzbogacającego etnograficzny wymiar zainteresowań brytyjskiego antropologa. Podziękowania niech przyjmie także Daragh Kenny z Picture Library – działu National Gallery w Londynie za pomoc w uzyskaniu zgody na publikację zdjęć.

Badania nad dorobkiem Alfreda Gella mogłam rozwijać i popularyzować również dzięki wsparciu Narodowego Centrum Nauki w ramach otrzymanego na ten cel dofinansowania grantu („Kategoria sprawczości Alfreda Gella i jej potencjał w rozwijaniu antropologii sztuk performatywnych” NCN 2013/11/B/HS1/03961, kończącego w 2017 roku).

Dyrekcji Muzeum Narodowego w Szczecinie składam wyrazy wdzięczności za możliwość skorzystania z materiału fotograficznego Muzeum. Podobne podziękowanie kieruję w stronę Dyrekcji Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Dziękuję także Jeremy’emu Coote, menadżerowi Pitt Rivers Museum w Oksfordzie i przed laty adwersarzowi Alfreda Gella, za pomoc w uzyskaniu zdjęć Edwarda Evansa-Pritcharda z tego Muzeum.

Za umożliwienie mi zrealizowania londyńskich projektów i badań statutowych oraz za niezmienną przychyłność wyrażam podziękowanie władzom Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, przede wszystkim moim bezpośrednim przełożonym: Dziekanom Wydziału Filozofii KUL: ks. prof. dr. hab. Stanisławowi Janeczkowi, o. dr. hab. Marcinowi Tkaczykowi, prof. KUL, oraz dr hab. Monice Walczak, prof. KUL.

Podczas prac nad książką wspierała mnie i motywowała dr hab. Ewa Gładzewska, kulturoznawca i człowiek o ogromnym sercu. Za to bezcenne wsparcie, za rady dotyczące redakcji książki – dziękuję. Dziękuję dr. Stanisławowi Wargackiemu SVD za przekazane mi „życiowe” informacje o mieszkańcach Papui-Nowej Gwinei. Na ostateczny kształt prezentowanej pracy wpływ miały komentarze i cenne uwagi ks. dr. hab. Jacka Jana Pawlika, prof. UWM, doświadczonego etnologa afrykanisty – za które wyrażam ogromną wdzięczność.

Nade wszystko dziękuję mojemu mężowi Pawłowi i dzieciom: Stasiowi i Marysi, także najbliższej rodzinie, za wytrwałość w trudnych chwilach i za niezmierne wsparcie.

Person and Nexus. Alfred Gell's Anthropological Theory of Art

Summary

The leading idea of the book *Osoba i Nexus. Alfreda Gella antropologiczna teoria sztuki* ("Person and Nexus. Alfred Gell's Anthropological Theory of Art") is a theoretical perspective on human relationships towards: people, animals, objects, and foremost, things which in the Western world are called works of art. But, this is not a book which would contribute directly to theory of art or aesthetics; rather, it expounds upon a novel and disputatious anthropological theory advanced by British anthropologist Alfred Gell (1945-1997) in the context of the anthropological concept of the human person. The novelty of Gell's views derives from a seemingly paradoxical character of his aims and research attitudes – i.e., a consistent traditionalism, yet as well, a radical innovativeness as is most perspicuously manifested in his theory of art, and which is hotly argued in the relevant professional world literature. The most debatable aspect of Gell's stance with respect to theory of art is his radical and consistent anti-aestheticism, which results from his taking seriously the original assumptions of British anthropology as a social science. Accordingly, anthropology is perceived of by Gell as an inquiry concerned with social relationships transcending the limits of time and space in exhibiting universal ideas on societies and human beings. Ultimately, it evolves into Gell's claim that humans possess cognitive capacity, which constitutes the nature of persons and differentiates them in phylogenetic and ontogenetic processes. From this perspective, every human person would possess cognitive capacity irrespective of geographical, epochal or cultural context. Thus, anthropology – while using ethnographic methods – seeks to answer the more universal and ambitious questions.

The latter methodological assumption of anthropology strongly affects Gell's theory of art. Gell being a real British anthropologist, as a subject-matter of his study takes social relations involving all kinds of material objects, especially artefacts. These objects allow a recipient to understand the intentions and techniques used by the maker. Such relationships – present always and everywhere – condition all cultural phenomena and processes and contribute to constitute them. Thus, Gell follows the traditional anthropology of art with its focus on – so called material culture, and so, his theory is concerned with the same subject-matter as original social anthropology. Nonetheless, he has universal ambitions oriented towards the dimension of human nature – despite

the fact that most of his inquiries focus on instances of material culture, they also focus on agency in human relationships. As a consequence, the universal perspective of Gell's anthropology undermines the traditional terminology of aesthetics and theory of art, which manifest a 'Western' perspective inherent to European culture. Gell calls this phenomenon the "cult of art" which superseded religious cult (especially the post-Enlightenment process of secularization). Hence, as anthropology transcends space and time, so anthropology of art – itself a sub-discipline of social anthropology – in a similar way, must renounce Western-centrism, if it seeks to answer the universal questions of social anthropology.

Initially, Gell's universal anthropological theory was derived from a structuralist belief that humans have been and are the same in every corner of the earth. Gell transgressed this belief by claiming that a human person elaborates interpersonal relationships by intentionally engaging artefacts and elements of nature – agency in the social and material world. On Gell's account, social homogeneity accumulates in the cognitive potentialities of the human race, and thus, it is not determined by cultural categories. On the contrary, it is the cultural dimension that builds on the real fundamentals of social relations, which are constituted by human intentionality and agency. Gell's unique sense of the differences between realistic and idealistic assumptions enabled him (in *Anthropology of Time* and *Time and Social Anthropology*) to advance criticism of Émile Durkheim's social theory and its subsequent amplifications. Such a stance allowed Gell to view increasingly popular cultural theories in anthropology rather cautiously.

The author of *Art and Agency* withholds judgments on societies and cultures and seeks instead their common origin in order to better capture what it is to be human. In that Gell is philosophical – on the basis of the universal character of social relationships and on inherent internal characterization of an individual who stands in those relationships he identifies the essence common to people irrespective of time and space, without reference to the cultural dimensions, which he considers to be only abstract constructions.

The subsequent chapters of the book are ordered according to the following issues: the first chapter concerns the intellectual biography of Alfred Gell in terms of the conventional and novel character of his work against the background of anthropology. The second chapter presents anthropological accomplishments of Gell and the evolution of his views towards the conception of art. The third chapter discusses issues related to Gell's standpoint on the problems of aesthetics and of work of art in the Western perspective, while the next two chapters present a detailed discussion of Gell's most debated monograph *Art and Agency* – his compendium of theory of art as well as its legacy and continuations. The last two chapters consider the central, according to Gell, problem of anthropology – namely, the issue of human nature.

My thorough research into the history of anthropology, however, led me to conclude that the more appropriate approach would be to focus rather on the problem of the human person (Eric Hirsch). Hence, I present this problem in the context of the classical, but foremost the most recent anthropological approaches, as well as in the context of Gell's theory. The structure of this book is designed in such a way as to present, in a comprehensive and complete manner, Gell's main ideas of anthropology and art. For Gell, the

key notions are person and nexus, and his theory is a substantial alternative to the existing concepts of art and anthropology.

The idea of nexus – which from Latin means a specific node of a network of relationships focused around a central element – captures the interpersonal situation directly (mediated only by body or corporeal actions), or indirectly (mediated by objects in social environment, such as for example in the Western world, works of art). It is these works (both as outcomes and as activities) that centralize nexus – it is they that shape interpersonal relations, but simultaneously, as Gell admits, it is also the individual, since the result of interpersonal relationship is mainly the shape of the intellectual capacity of the human person.

Gell over accentuates mainly the anthropological problems related to the issue of generality and particularity – concreteness and abstractness. For that purpose, he uses phenomenology, which additionally situates Gell as probably the only anthropologist who is consistently using its methods in order to solve one of the main problems – namely, the possibility of transgressing the boundary between person and environment, between immanence and transcendence.

According to Gell, anthropology of art is primarily limited by its entanglement in Western aesthetic categories. Gell consistently follows the beaten paths of social anthropology, not succumbing though to influences of ‘holistic’ tendencies. In contrast, he argues about the fundamental role of social relationships and about their intentional character. Next, he formulates the conception of intentionally entangled “social situation/event”, which he calls ‘nexus’.

Gell, however, did not escape some shortcomings related to later reception of his work. Most of all, he used terminology from theory of art and aesthetics (such as ‘art’ or ‘work of art’), that could lead to confusion (Bowden and partly Morphy). He failed to ask important questions about the ethical dimension of human inventiveness (though justified by the descriptive character of the field), and introduced unanticipated interdisciplinarity to his research.

Despite the above shortcomings it is difficult to avoid the impression that the result of Gell’s investigations is amazingly consistent and constitutes a novel and viable perspective in anthropology and anthropology of art. The research path of the anthropologist, which I endeavour to present in the book, culminates in the formation of the ‘work’ – both as an accomplishment and a person – of Alfred Gell, which is the subject-matter of social anthropology. For the author of *Art and Agency* to be the subject-matter of anthropology, means in fact, to be „the biographical life cycle” (*Art and Agency*, p. 10), and more precisely: „the «stage of life» of the agent” or „work” of his/her life.

It is in this way that Gell, like his favourite artist and one of the guiding spirits of the concept of both art and research, namely Marcel Duchamp, attains his diagram – the diagram of ‘work’ of Alfred Gell. This work is an original research in the field of anthropology and within its framework – the theory of art.

Gell undertook the issue of performance, however, this is not a category that is used in the context of performance studies. His emphasis on ‘performativity’ is an optic rather than a work as application of intention. It is an original emphasis of Gell’s perspective

as an anthropologist, who does not look at the human person and his/her interpersonal relations or the relationship between the human person and elements of reality through the prism of 'script'. His conception of performance focuses on the category of agency.

Gell's conception remains an alternative to Western philosophical and aesthetical conceptions, which are immersed in the traditional and convenient 'cult of art'. In contrast, his is a proposal to conceive of anthropology, and especially anthropology of art, in the extra-aesthetic categories, in perspective of intellectual potential of the person oriented towards other persons and society either directly or indirectly as mediated by artefacts.

Gell has always stressed important and critical issues, using the latest available achievements from various scientific disciplines, especially hard and social sciences, and also often using humour or poetry. His concept of research, creative style and anthropological stance epitomized by the category of 'the spirit of comedy' is totally original. Moreover, it is apparently difficult to realize, especially by those representing the demeanour of the main character of George Meredith. Gell employed the methods of Sherlock Holmes, selecting components relevant for his ideas, and connecting that which might seem not to be connected, directing conclusion towards the person. Such a stance and scientific style of enquiry situate Gell in the mainstream of anthropological „realistic texts" (according to George Marcus' classification), while and at the same time Gell's works seems to create a totally innovative trend today, even within the circle of British social anthropology.